

lapse sünd on ohus?" arutelul. Lapse heaolule kui poliitika teemale tuleb läheneda komplekselt, kuna lapse heaolu moodustub ühiskonna toimimise eritasandite kontekstis.

I

Positiivne, et arengukava eesmärgiks on muuta Eesti elukeskkond pere- ja lapsesõbralikumaks, toetada tervist, sündimust ja regionaalarengut ja luua võrdsed võimalusi edukaks, iseseisvaks toimetulekuks ja healuks Eestis elavatele inimestele. **MTÜ Lastekaitse Liit palub arengukava täiendavalt üle vaadata alljärgnevaid laste heaolu ja õigusi puudutavaid kitsaskohti arvesse võttes ja edaspidi elluviimisel arvesse võtta ka ettepanekuid nende kitsaskohtade lahendamiseks:**

1) Teadlikkus lapse õigustest: Võrreldes 2012. aastaga on lapse õigustest kuulnud laste osakaal veidi kahanenud ja lapse õigustest kuulnud täiskasvanute osakaal ei ole kasvanud. Laste hinnangul pakutakse Eestis lastele hoolitsust ja kaitset ohu eest, kuid nende arvamuse kuulamist ja sellega arvestamist ei ole täiskasvanud veel eriti omaks võtnud, samuti jääb täiskasvanutel vajaka kriitilistel hetkedel laste mõistmist soodustavatest eluuskustest³. Inimõiguste õpetamine sõltub sageli sellest, kui pädevad on õpetajad inimõiguse teemasid lõimitult käsitlema⁴. ÜRO LÕK soovitus 2017⁵ (p.14-17).

Suurendada inimõiguste hariduse (sh lapse õiguste) ja sotsiaalsete oskuste õpetamise mahtu erinevatel haridusastmetel ja lastega seotud ametialade tasemeõppes ja täienduskoolituses.

2) Lapse õigus osalemisele ja kaasamisele: Jätkuvalt on probleem laste ja noorte vähese kaasamisega erinevates keskkondades, st kui last ennast mõjutavates küsimustes saavad Eestis lapsed enamasti kaasa rääkida, on kogu pereringi puutuvate küsimuste korral kaasarääkimise kogemusi vähem ning koolieluga või laiemalt ühiskonnaga seotud teemadel veelgi väiksem⁶. Isegi väga aktiivsed noored tunnetavad, et nende kaasamine on sageli pigem formaalne ja näiline⁷. „Children’s Worlds“ uuringus⁸ küsitletud õpilased tundsid, et neid ei kuulata ja nende arvamusega koolis ei arvestata (iga neljas laps oli selles osas õpetaja suhtes kriitiline). Eesti laste tagasihoidlikku kaasamist koolis kinnitasid ka lapse õiguste ja vanemluse uuringu tulemused⁹. ÜRO LÕK soovitus 2017 (p.23-24).

³ Turk, P., Sarv, M. Lapse osalusõigusest laste ja täiskasvanute vaates (2019). Kogumikus Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates. Koostajad D.Kutsar ja K.Raid. Statistikaamet. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.stat.ee/valjaanne-2019_laste-subjektiivne-heaolu-kohalikus-ja-rahvusvahelises-vaates

⁴ Inimõigused ja inimõiguste alusväärtused Eesti koolis ja hariduspoliitikas. Uringuaruanne (2017). Balti Uuringute Instituut, Inimõiguste Keskus. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/io_lopparuanne.pdf

⁵ Komitee arutas Eesti kombineeritud teist kuni neljandat perioodilist aruannet (CRC/C/EST/2-4) oma 2167. ja 2169. kohtumisel (CRC/C/SR. 2167 ja 2169), mis peeti 17. ja 18. jaanuaril 2017, ning võttis oma 2193. kohtumisel, mis peeti 3. veebruaril 2017. Lõppjärelused Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta. ÜRO Lapse Õiguste Komitee. CRC/C/EST/CO/2-4. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.sm.ee/et/lapse-õigused-ja-heaolu-0>

⁶ Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K. ja Aaben, L. (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/lovu_lopparuanne_final_1.11.18.pdf

⁷ Aksen, M., Kiisel, M., Saarsen, K., Koppel, H., Jaanits, J., Tammsaar, H., Rajaveer, L., Narusson, D., Trumm, E. (2017-2018). Noorte osalemine otsustusprotsessides. Tartu: Tartu Ülikool. Arvutivõrgus leitav: https://skytte.ut.ee/sites/default/files/skytte/lopparuanne_19.03_noorte_osalus_rake.pdf

⁸ Vaata Children's World uuringust: <http://www.isciweb.org>

⁹ Anniste jt, 2018; vt ka Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates. Koostajad D.Kutsar ja K.Raid. Statistikaamet. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.stat.ee/valjaanne-2019_laste-subjektiivne-heaolu-kohalikus-ja-rahvusvahelises-vaates_artiklit Turk ja Sarv „Lapse osalusõigusest laste ja täiskasvanute vaates“).

Suurendada laste ja noorte mõju ühiskonna kujundamisel, edendada laste ja noorte osalemist erinevates otsustusprotsessides ja keskkondades.

3) Lapse õigus mitmekülgsel arengul ja kaitsele:

3.1) Laste heaolu sõltub mh sellest kuidas on tagatud nende sotsiaalsed põhiõigused¹⁰. Eesti regionaalne ebavõrdsus ja selle süvenemine on jätkuvalt suureks väljakutseks¹¹. Lastega leibkondade heaolu ja toimetulek sõltub suurel määral leibkonna tüübist ja elamispiirkonnast. Piirkonniti erines 2018 lastega leibkondade ekvivalentnetosissetulek ligi kaks korda, suhtelise vaesuse määr kolm korda¹². Statistika ja erinevad uuringud osundavad ebavõrdsusele tervises, erinevustele mh teenuste, tugispetsialistide, huvihariduse jpm kättesaadavusel¹³. Seega on laste heaolu ja õiguste realiseerimine endiselt sõltuvuses sellest, millises omavalitsuses tema vanemad elavad. Vajalik on suurem multidistsiplinaarne koostöö abivajavate laste toetamisel.

Vähendada regionaalset ebavõrdsust. Tõhustada tervise, sotsiaal- ja haridusvaldkonna järjepidevat koostööd kindlustamaks lastele vajalike tugiteenuste kättesaadavus ja kvaliteet olenemata lapse elukohast ja nt haridusliku erivajaduse olemasolust. Panustada multidistsiplinaarse koostöö edendamisele.

3.2) ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklite 3 ja 12 kohaselt saavad kõik asjaomased ametkonnad, sh lastekaitse aidata tagada lapse õigusi, seades alati esikohale lapse huvid ning võttes arvesse lapse arvamust¹⁴. Selleks tuleb rakendada kõiki meetmeid, sh kindlustada, et vastavates teenistustes oleks piisavalt sobivaid töötajaid. Paraku on haldusreformi järel lastekaitsetöoga tegelevate spetsialistide arv vähenenud¹⁵, kuigi suurenenud on abivajavate laste arv (nt 2018.a. oli 9488 last). Lastekaitsetöötajate ülekoormatus ja läbipõlemise oht on suur probleem. Ennetustöök, mis pikemas perspektiivis aitaks töökoormust vähendada, ei jää tihti piisavalt aega¹⁶. Töötajad vahetuvad sageli, põhjuseks suur töökoormus ja emotsionaalne

¹⁰ Igal lapsel õigus mitmekülgsel arengul, olenemata millises piirkonnas ta Eestis elab, või milline on tema pere majanduslik olukord. Riik on kohustatud selle õiguse tagama, vastavalt 1991. aastal ratifitseeritud ÜRO Lapse õiguste konventsioonile. Põhiseaduse § 28 alusel on lubamatu, et lapse sotsiaalsete põhiõiguste tagatus riigi eri piirkondades nii olulisel määral varieerub. Ka Riigikohus on oma 16. märtsi 2010.a lahendi nr 3-4-1-8-09 punktis 67 rõhutanud: „Nii näiteks ei ole PS § 28 mõtte kohaselt aktsepteeritav olukord, kus peamiste sotsiaalsete põhiõiguste tagatus on osas, milles selle eest vastutab kohalik omavalitsus, riigi erinevates piirkondades olulisel määral varieeruv /.../.“ Üleriigilise planeeringu „Eesti 2030+“ kohaselt on elamisvõimalused vaja tagada Eesti igas asustatud paigas.

¹¹ Kattai, K., Lääne, S., Noorkõiv, R., Sepp, V., Sootla, G., Lõhmus, M. (2019) Peamised väljakutsed ja poliitikasoovitused kohaliku omavalitsuse ja regionaaltasandi arengus. Analüüsi lõpparuanne. Tallinna Ülikool. Arvutivõrgus kättesaadav:

https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2014/11/L%20C3%B5ppraport_V%20C3%A4ljakutsed-ja-soovitused-KOV-ja-regionaalarengus_31.01.2019.pdf

¹² Tartu maakonna suhtelise vaesuse määr (11,3%), Valga maakonnas elas suhtelises vaesuses 39,1% lastest, Põlva (30,3%) ja Võru maakonnas (29,3%). Vaata lähemalt: Raid, K. Lastega perede toimetulek ja heaolu (2018)Kogumikus: Eesti piirkondlik areng 2018. Statistikaamet. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-piirkondlik-areng-2018

¹³ Puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuring 2017. Arvutivõrgus kättesaadav:<https://www.epikoda.ee/puudega-lastega-perede-toimetuleku-ja-vajaduste-uuring-2017/>; aga ka <https://novaator.err.ee/603403/oigus-huviringides-osaleda-ei-ole-koigile-eesti-lastele-vordself-tagatud> ja https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/miinumumelatis_lopparuanne.pdf

¹⁴ Vaata ka Õiguskantsleri kiri Pärnu Linnavalitusele 14.06.2019 nr 7-5/190399/1903066. Linna osalemine vanematevahelises hooldusõiguse ja suhtlusõiguse vaidluses. Arvutivõrgus : https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Linna%20osalemine%20vanematevahelises%20hooldus%C3%B5iguse%20ja%20suhtlus%C3%B5iguse%20vaidluses.pdf

¹⁵ Haldusreformi kavandamisel juhtis Lastekaitse Liit korduvalt otsustajate tähelepanu asjaolule, et haldusreformi puhul pöörataks suuremat tähelepanu lastele ja laste sotsiaalsete põhiõiguste tagamisele.

¹⁶ Viira, A (2017). Kohaliku tasandi lastekaitsetöö tulemuslikkuse suurendamine ja jätkusuutlik arendamine.

pinge, avalikkuse kõrged ootused ja tihti ka negatiivne avalik tähelepanu. Samas oleneb abivajava lapse aitamine ja toetamine muuhulgas lastekaitsetöötaja heaolust. ÜRO Lapse Õiguste Komitee viitas 2017 korduvalt¹⁷. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.4-5, 32-33).

Tagada, et kõigis kohalikes omavalitsustes oleks piisav arv lastekaitsetöötajaid.

3.3) Riik kui seadusandja ja ühiskondlikku korraldust kujundav institutsioon saab aidata luua tingimusi laste ja perede toimetuleku parandamiseks, pakkudes mh toetavaid meetmeid. Meetmete arendamiseks on vaja ka asja-ja ajakohast statistikat. Jätakuvalt ei ole erinevad asjakohased andmebaasid ühendatud, statistika kogumine toimub erinevatel alustel. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.10-11).

Täiustada statistiliste andmete kogumist, töötlemist ja avaldamist, töötada välja lahendused eri andmebaaside ühendamiseks STAR'iga.

3.4) Lastekaitseaduse alusel Vabariigi Valitsuse poolt loodud lastekaitse nõukogu (ülesanne riikliku lastekaitse poliitika eesmärkide seadmine ja nimetatud eesmärkide saavutamiseks vajalike tegevuste koordineerimine) määras küll 2018. aasta istungil vastutajad ÜRO Lapse Õiguste Komitee riigile esitatud lõppjäreldest elluviimiseks, kuid rohkem istungeid pärast seda paraku toimunud ei ole. Samuti ei ole riik vastu võtnud uut laste ja perede arengukava (eelmine 2012-2020). ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.6-7).

Taaskäivitada lastekaitse nõukogu tegevus ja viia ellu seadusest tulenevad ülesanded, võtta vastu uus laste ja perede arengukava.

4) Lapse õigus vägivaldavabale elule:

4.1) Lapse õigus vägivallavabale ja toetavale keskkonnale on üks keskmatest õigustest lapse elus, millest peavad osa saama kõik lapsed ilma igasuguste eranditeta. Hoolimata füüsilise karistamise keelustamisest 2016, ei pea paraku 36% täiskasvanutest laste füüsilist karistamist vägivaldaks vaid kasvatusmeetodiks¹⁸. Perevägivaldakuuritegude arv on pidevas tõusutrendis. Veidi enam kui neljandikul juhtudel oli perevägivaldakuuritegu lapsohvri või -pealtnägijaga¹⁹. Seksuaalkuuretegude koguarv (2018 - 505) on kümne aasta suurim ja suurenenud just alaealise kannatanuga seksuaalkuuretegude sagenemise tõttu (koguarvust 87%), tõusnud on vägistamisjuhtumite arv (137)²⁰. Samas võib statistikat mõjutada ka teadlikkuse ja teavitamise kasv. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.26-29).

Suurendada lastevastase vägivalda osas tehtava ennetustegevuse mahtu, soodustades positiivseid, vägivallavabasid ja lapsi kaasavaid kasvatusmeetodeid.

4.2) Eesti laste arvates ohustavad koolirõõmu kaotamist kõige enam kiusamine ja õpetajate

Sotsiaalministeerium. Arvutivõrgus kättesaadav https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/kohaliku_tasandi_lastekaitsetoo_tulemu_slikkuse_suurendamine_ja_jatkusuutlik_arendamine.pdf; Aasmäe, M. (2019) Lastekaitsetöötajate läbipõlemisest ja selle põhjustest. Magistritöö. Käsikiri. Tallinna Ülikool; Saar, H. (2019) Lapsesõbralik lastekaitse – lastekaitsetöötajate vaade. Sotsiaaltöö, 3, 36-41. Arvutivõrgus kättesaadav: https://tai.ee/images/3_2019_Lapsesõbralik_lastekaitse_Saar_lk36_41.pdf

¹⁷ Lõppjäreldest Eesti teise kuni neljanda perioodilise aruande kohta (2017). ÜRO Lapse Õiguste Komitee, Genf. Arvutivõrgus kättesaadav eestikeelsena: <http://www.sm.ee/et/lapse-õigused-ja-heaolu-0>

¹⁸ Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K. ja Aaben, L. (2018). Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.sm.ee/sites/default/files/lovu_lopparuanne_final_1.11.18.pdf

¹⁹ Kuuretegevus Eestis 2018. Justiitsministeerium. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuuretegevus-eestis-2018>

²⁰ Seksuaalkuureteod. Kogumikus Kuuretegevus Eestis 2018. Justiitsministeerium. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/08_seksuaalkuureteod.pdf

ebaõiglane käitumine²¹. Kiusamine on viimasel ajal mõnevõrra vähenenud²², aga narrimist kogenute osakaal isegi suurenenud²³. Ebatavaliste suhete tõttu on õpilased vähem rahul kaasõpilastega ja see vähendab ka koolirõõmu, mis osaliselt selgitab laste kooliga seotud rahulolu arvestatavat vähenemist pärast 4. klassi²⁴. Paljud LGBT+ noored ei tunne end koolis turvaliselt, kogeavad vaimset ja füüsilist vägivalda ning ei leia toetust ka koolitöötajatelt²⁵. Koolikiusamine ei jää tihti kooliseinte vahele, vaid tuleb lastega telefonides ja internetis koju kaasa. Midagi häirivat on netikeskkonnas näinud ligi kolmandik lastest ning küberkiusamist on pealt näinud ligi 40% lastest. Kiusamisega on netis kokku puutunud 23%, paraku ligi 1/3 lastest ei räägi kogetest kellelegi²⁶. Kõrge internetikasutuse tõttu on lastel ka oht veebikeskkonna riskide (nt küberkiusamine, grooming, jms) kogemiseks suurem. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.30-31).

Tugevdada meetmeid, mida rakendatakse erinevate kiusamisviiside vastu võitlemisel, sealhulgas koolipersonali ja õpilaste võimekuse parandamine mitmekesisusega toimetulemisel ja konfliktide lahendamisel. Toetada laste osalust kiusamise erinevate vormide ennetamisel, sh et pealtnägemise puhul ei jäädaks ükskõikseks.

5) Lapse õigus haridusele:

5.1) Eesti õppekeelega koolides olid kõigi PISA 2015 testitavate valdkondade testide tulemused oluliselt kõrgemad kui vene õppekeele ja keelekümluskoolides²⁷. Sama tendents oli ka 2006, 2009, 2012, aga ka 2018²⁸ testidel. Probleemiks mh puuduvad kaasaegsed õppematerjalid ja õpetajate nõrk eesti keele oskus. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.44-45)

5.2) Erivajaduste märkamise ei ole muutunud kõikides haridusasutustes senini õppeprotsessi lahutamatuks osaks. Jätakuvalt on probleemiks laste koolist väljalangemine enne põhihariduse omandamist ja noorte tööturul või õpingutest eemale jäämine pärast põhikooli lõpetamist ilma õpinguid jätkamata või kutseharidust omandamata. Mitte kõigile puudega lastele ei suudeta tagada kohta lasteaias ja elukohajärgses koolis ning tugi õpetajatele (holistlik õpetajakoolitus ja

²¹ Vaata Children's World uuringust: <http://www.isciweb.org>

²² Kooliõpilaste tervisekäitumise uuring (HBSC), 2017/2018. a uuring (2019). Tervise Arengu Instituut. Arvutivõrgus kättesaadav: https://intra.tai.ee/images/prints/documents/155721589243_Eesti_kooliõpilaste_tervisekaitumise_uuring_2017_2018_oppeaasta_tabelid.pdf ja

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/157970053289_eeesti_kooliõpilaste_tervisekaitumine.pdf

²³ Murakas, R., Soo, K., Ostavel, S. Laste subjektiivne heaolu koolis. Kogumikus Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates. Koostajad D.Kutsar ja K.Raid. Statistikaamet. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.stat.ee/valjaanne-2019_laste-subjektiivne-heaolu-kohalikus-ja-rahvusvahelises-vaates

²⁴ Kutsar, D., Kasearu, K. (2017). Do children like school – crowding in or out? An international comparison of children's perspectives. Children and Youth Services Review, 80, pp. 140–148.

²⁵ M.Ney, K.Rannaääre, K.Raud. Eesti LGBT+ õpilaste koolikeskkonna uuring (2018) Eesti LGBT Ühing. Arvutivõrgus kättesaadav: https://4cda3621-8903-4162-9140-353a2ef1ab04.filesusr.com/ugd/5a1900_7a096b2e01084f81b16fb72914cf3380.pdf

²⁶ EU Kids Online'i Eesti 2018. aasta uuring (2019). Tartu Ülikooli teadlased küsitlesid koostöös Turu-uuringute ASiga 2018. aasta suvel üle Eesti 1020 internetikasutajast last vanuses 9–17 ja nende tüht vanemat. Uuring keskendus laste ja vanemate internetikasutusele, digipädevustele ning teadlikkusele online-riskidest. Arvutivõrgus kättesaadav: https://sisu.ut.ee/sites/default/files/euko/files/eu_kids_online_eeesti_2018_raport.pdf

²⁷ Eesti õppekeelega õpilaste keskmiste tulemuste erinevus vene õppekeelega koolide õpilaste keskmistest tulemustest oli üle poole standardhälbe kõigi valdkondade testide puhul (matemaatika, funktsionaalne lugemine ja loodusteadused). Loe: Eesti ja vene õppekeelega koolide 15-aastaste õpilaste teadmiste ja oskuste erinevuse põhjuste analüüs (2018). Tartu Ülikool. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/pisa_ev_raport_0507_006.pdf

²⁸ Kusjuures lugemise puhul oli vahe võrreldes 2015 testi tulemustega isegi suurenenud. Loe täpsemalt: <https://www.innove.ee/uuringud/pisa-uuring/pisa-2018/>

-täiendkoolitus, õpivahendid, toetavad tugiteenused) erivajadustega laste õpetamiseks on puudulik. Ebaühtlane on koolide valmidus realiseerida hariduslike erivajadustega laste õigust haridusele. Kaasava hariduse kontekstis on probleemiks ka käitumishäirete või õpiraskustega laste õpetamise kvaliteet ja neile sobivate õpivõimaluste pakkumine, mh napib pädevaid õpetajaid. Jätakuvalt ei ole tugispetsialistide kättesaadavus piisav ja seda kõikidel haridusastmetel. Ka õiguskantsleri poole on pöördutud murega, et kool on soovitanud lapse erivajadustest lähtudes valida talle teine kool, kuigi lapsel on võimalik õppida ka elukohajärgses koolis²⁹.

5.3) Puuetega lapsed: Puuetega laste arv on viimasel kümnendil kasvutrendis, praktilises elus kogeavad puuetega lapsed puudulikku kaitset diskrimineerimise eest, vähest kaasamist ja abi ning piiratud juurdepääsu haridusele. Puudulik on ka vaimupuudega, samuti psüühikahäiretega lastele suunatud teenuste kättesaadavus. Puuetega laste õiguste teostamine on Eestis otseses sõltuvuses vanemate võimekusest ega ole tagatud võrdselt kõigile³⁰. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.38-45).

Suunata järjepidevalt ressursse turvalise ja arendava õpikeskkonna loomiseks kõigile lastele ja noortele kõigis haridusastmetes alates lasteaiast (sh koolitused, vajaliku õpikeskkonna kohandamine, kiusamisennetuse programmide toetamine). Tagada igas haridusasutuses laste vajadustele vastav tugiteenuste kättesaadavus. Arendada õpetajaharidust (sh suunata suuremat tähelepanu alternatiivsetele õpetamisstrateegiatele lähtuvalt õpilase individuaalloomadest), õppevara (sh digitaalset), laste varast keeleõpet ning integreeritud õppesüsteemi laste erivajaduste varajaseks märkamiseks ja toetamiseks.

6) Vaimne tervis:

6.1) Uuringud³¹ näitavad tendentsi, et vanuse lisandumisega laste subjektiivne heaolu väheneb, väheneb nii koolirõõm kui halvenevad vaimse tervise näitajad. Kasvanud on kooliõpilaste depressiivsus, 2017/2018 aastal oli seda aasta jooksul kogenud juba iga kolmas õpilane. Mida vanemaks lapsed saavad, seda kehvemini nad end tunnevad. Märkatavalt kehvemaks on muutunud 15-aastaste noorte vaimne tervis, kellest iga viies on aasta jooksul mõelnud ka enesetapule. Hoolimata erinevatele algatustele vaimse tervise teenuste ligipääsetavuse suurendamiseks on lastele ja noortele pakutav esmatasandi psühholoogiline abi siiski ebapiisav, tugipersonali ei ole kõikides haridusasutustes. Püsivaks probleemiks on lastepsühhiaatrite nappus ning pikad ravijärjekorrad. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p. 40-41).

Laiendada tugiteenuste kättesaadavust koolides, samas kindlustades, et kõik lastega töötavad spetsialistid on piisavalt koolitatud, et ära tunda vaimse tervise probleeme. Tugevdada täiendavalt vaimse tervise teenuste kättesaadavust ja kvaliteeti, sealhulgas tagades küllaldase arvu lastepsühhiaatrite lisaks teistele vastavalt koolitatud vaimse tervise valdkonna töötajatele.

6.2) Iga-aastaselt on juhtumeid, milles abi otsivad lapsed ei saa abi, sest nende vanemad on

²⁹ Õiguskantsleri aastaülevaade 2018-2019. (2019). Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2019/pdf/%C3%95iguskantsleri%20aasta%C3%BClevaade%202018-2019.pdf>

³⁰ ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraportit „Puuetega inimeste eluolu Eestis“. (2018) Eesti Puuetega Inimeste Koda. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2018/03/EPIK_variraport_webi.pdf

³¹ Kooliõpilaste tervisekäitumise uuring (HBSC), 2017/2018. a uuring (2019). Tervise Arengu Instituut. Arvutivõrgus kättesaadav:

https://intra.tai.ee/images/prints/documents/155721589243_Eesti_kooliõpilaste_tervisekaitumise_uuring_2017_2018_oppeaasta_tabelid.pdf ja <https://www.tai.ee/et/terviseandmed/tervisestatistika-ja-uuringute-andmebaas/uuendused/4514-kooliõpilaste-tervisekaitumise-uuring-hbsc-2017-2018-a-uuring>

kategoriliselt psühhiaatrilise abi vastu. Nii ei võimalda tänane seadusandlus aidata neid lapsi, kes on hädas nt depressiooni, söömishäirete või sõltuvustega. Kõiki teisi tervishoiuteenuseid reguleerib võlaõigusseadus, mille kohaselt kuuluvad lapspatsiendile patsiendiõigused niivõrd, kui võrd ta on võimeline poolt- ja vastuväiteid vastutustundeliselt kaaluma. Eraldi on psühhiaatrilise abi seadus, mis ei võimalda hinnata alla 18-aastase küpsust arstil, välistades seega ilma igasuguste eranditeta laste ja noorte iseseisva otsustusõiguse. Õiguskantsler³² on palunud sotsiaalministril kaaluda seadusemuudatust, mis võimaldaks pöörduda alaealistel psühhiaatri poole ilma lapsevanema loata, Riigikogu Sotsiaalkomisjonis menetlus venib alates 2019.

Muuta psühhiaatrilise abi seadust, et alaealisel oleks võimalik pöörduda psühhiaatri poole ilma lapsevanema loata.

7) Perekondlikust keskkonnast ilma jäänud lapsed: Aastast 2018 kujundati asendus- koduteenus ja perekonnas hooldamine ümber asendus- ja järelhooldusteenuseks, delegerides vastutuse omavalitsustele. Paraku viidi reform ellu kiirustades, sh puudusid analüüsid, mis võimaldaksid hinnata omavalitsustele vastutuse delegerimise otsuse pikaajalist mõju asendushoolduse süsteemile tervikuna. Käesoleva aasta 1. juuni seisuga elas pere- ja asenduskodudes kokku 804 last (neist perevanematega perekodudes 517 ja kasvatajatega asenduskodudes 287 last), seega suundumus perepõhisele asendushooldusele vajab jätkuvalt riigi täiendavat tuge. Järelhooldusteenuse kättesaadavus ei ole piisav, teenuse sisu ei ole üheselt selge, teenuse maht ja diapasoon sõltub omavalitsusest. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.36-37).

Panustada perepõhise asendushoolduse arendusse ja pakkuda perest eraldatud lastele kvaliteetset asendus- ja järelhooldust, eesmärgiga täiendavalt vähendada laste asutustesse paigutamist, sealhulgas lühiajaliseks viibimiseks, seda eriti alla 3-aastaste laste puhul.

8) Lapse õigus ülalpidamisele ja suhtlusele mõlema vanemaga: Aastal 2019 oli Eestis üle 12 000 lapse, kelle ülalpidamiskohustust vanema poolt vabatahtlikult ei täidetud, nõuete kogusumma üle 33 miljoni euro. Suurenenud on hooldus- ja suhtlusõigust puudutavate vaidluste arv, probleemid lapse ja vanema suhtluskorra kohtulahendite täitmisel. ÜRO LÕK soovitusel 2017 (p.32-33)

Tagada lastega peredele erinevate nõustamis-, lepitus- ja teraapiateenuste kättesaadavus, samuti tõhustada senist elatise sissenõudmist ja parandada praegust suhtluskorra lahendite täitmise praktikat.

9) Ligipääsetavus: Sotsiaalministeeriumi ja Riigikantsleile tellimisel Rakendusliku Antropoloogia Keskuse poolt tehtud uuringust "Laste ligipääsetavus" selgus, et laste ligipääsetavus ja tõrjutus on omavahelises tugevas seoses³³. Uuringu eesmärgiks oli kaardistada laste kogemuse kaudu nende igapäevaseid takistusi teekonnal koolist koju või huviringidesse, aga ka seoses kaupade ja teenuste tarbimisega. Laste kogemuslood paljastavad sügava mure: täiskasvanud ei märka või ei oska alati lastega arvestada ei avalikus ruumis ega ka ühiskonnas tervikuna. Lapsed ei julge täiskasvanutelt abi paluda, sest mõnel juhul on neil olnud negatiivne

³² Alaealise nõusolek psühhiaatriliseks raviks (2019) Õiguskantsleri kiri sotsiaalministrile. Arvutivõrgus kättesaadav: https://www.oiguskantsler.ee/sites/default/files/field_document2/Alaealise%20n%C3%B5usolek%20ps%C3%BChhiaatriliseks%20raviks.pdf

³³Järv, E., Kaljuvee, E., Beilmann, K. (2020) Lapsed ise näitavad oma maailma murekohad kõige paremini kätte. Märka Last 2/2020. MTÜ Lastekaitse Liit. Arvutivõrgus leitav: <https://ajakiri.lastekaitseliit.ee/2020/06/01/lapsed-ise-naitavad-oma-maailma-murekohad-koige-paremini-katte/> Uuring leitav: https://www.sm.ee/sites/default/files/laste_ligipaasetavuse_uuring.pdf

kogemus või on kuulnud teiste lugusid, kus abipalvele jäeti vastamata või sai abipaluja sootuks pahandada.

Oluline on märgata lapsi kui eraldi ligipääsetavuse sihtrühma ja uued poliitikad aitavad kujundada võrdsemat, kaasavat keskkonda, sh et koos füüsilise keskkonna ümberkujundamisega toimuks muutus meie väärtustes ja harjumustes.

Ka arengukava (lk 6) eesmärgi selgituses on öeldud, et iga lapse heaolu on oluline. **Ratifitseerides ÜRO Lapse õiguste konventsiooni 1991. aastal³⁴, andis Eesti riik garantii, et riik lähtub oma otsustes lapse parimatest huvidest. Eelpool nimetatud kitsaskohti silmas pidades rõhutab MTÜ Lastekaitse Liit, et riik peab LÕK'ist ka tegudes lähtuma, mitte piirduma üksnes deklareerimisega.**

II

Elame erandlikul ajal. MTÜ Lastekaitse Liit rõhutas nii oma rahvastikumministrile esitatud arvamuses perehüvitiste seaduse muutmise ning perehüvitiste seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõule (mai 2020, kiri nr 1-8/2/20/13) kui ka oma Riigikogu kultuurikomisjonile esitatud arvamuses abipolitseiniku seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse (COVID-19 haigust põhjustava viiruse SARS-Cov-2 levikuga seotud meetmed)“ eelnõule 170 SE (märts 2020, kiri 1-8/2/20/8), et nii eriolukorras kui ka sellele järgneval perioodil on vaja kindlustada lastele ja lastega peredele suunatud teenuste jätkusuutlikkus, ning lapse õiguste igakülgne tagamine. Ühtlasi rõhutades, et laste ja perede olukord sõltub palju sellest, kuidas nad keerulisel ajaperioodil ja sellele järgnevalt selle mõjudega hakkama saavad. Tuleb arvestada, et eriolukorra mõjud avalduvad veel pikalt pärast eriolukorra ja ka pandeemia lõppemist tervikuna, praegu võib mh välja tuua:

1) *Lapsevanemate stressitaseme tõus* - Sotsiaalministeeriumi tellimusel viis Turu-Uuringute AS aprillis läbi küsitluse, mille kohaselt eriolukorrast tingitud kodust elukorraldust pidas koormavaks ja stressirohkeks rohkemal või vähemal määral ca 44% küsitluses osalenud lapsevanematest. Mida rohkem lapsi, seda rohkem stressi. Rohkem kui poolte lapsevanemate töötamist on mõjutanud lasteaialiste kodusolemine või koolilaste distantsõpe. Suurem vajadus perelepituse järele.

2) *Majandusliku olukorra halvenemine peres* - Eriolukord vähendas suuremal või vähemal määral pere sissetulekuid ja tõi kaasa pere majandusliku olukorra halvenemise – eelnimetatud uuringu kohaselt 42%-l osalenud peredest. Prognooside kohaselt suureneb töötuse määr 2020 aastal 9,2%-ni. Statistikaameti kohaselt oli ajavahemikus 01.03.-07.06. kõige suurem osa tööturult lahkujatest noored alla 30-aastased töötajad, neid oli lahkujate hulgas ligi kolmandik. NEET noorte arvu kasv.

3) *Ebavõrdsuse suurenemine* – seda nii sissetulekutes, piirkonniti, keeleliselt. Näiteks kaugtöö tegemise võimalus oli suurem eesti keelt kõnelevate lapsevanemate seas (42%) võrreldes vene keelt kõnelevate lapsevanematega (20%). Piirkonniti oli kaugtöö tegemine vähem levinud Kirde-Eestis (Ida-Virumaal, 19% lapsevanematest) ning kõige rohkem levinud Põhja-Eestis (Harjumaal, 43% lapsevanematest). Suuremad võimalused on kaugtöö tegemiseks avaliku sektori töötajatel(60%), erasektori töötajatest tunnistas seda vaid 30%. Ebavõrdsus piirkonniti nii teenuste kättesaadavuse kui mitmekesisusest lähtuvalt. Ebavõrdsus hariduse omandamisel – kuigi väidetavalt sai Eesti distantsõppega hästi hakkama, siis Eesti koolides olid eriolukorra ajal

³⁴ ÜRO Lapse õiguste konventsiooni artikli 3 punkt 1 sätestab, et igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid.

suured erinevused seoses õpilaste järeleaitamise, tugiteenuste kättesaadavuse ja hindamisega. Eesti õpetajate keskmine vanus on üle 50 eluaasta ja eakama õpetaja digivõimekus ei pruugi olla konkureeriv noorema kooliõpetajaga. Igale õpilasele distantsõpe ei sobi, iseseisvalt õppekava omandada võib olla keeruline. Lisaks võib kodus õppimine muutuda ühel hetkel väsitavaks.

Selliste kriiside ajal on riik silmitsi tõsiste katsumustega – inimesed, kes vajasid abi ja toetust juba varem, vajavad seda endiselt ning abivajajate arv suureneb. **Ka tulevikusihte seades ei tohi unustada pandeemia psühholoogilist mõju, sh hirmu, ebakindlust, sotsiaalset isolatsiooni**³⁵.

III

Eesti kuulub rahvastiku kasvu ja struktuuri poolest kõige problemaatilisemate Euroopa riikide rühma. MTÜ Lastekaitse Liit rõhutab jätkuvalt³⁶, et ka **sündimuse suurendamise puhul on vaja terviklikku lähenemist**, kuna lastesaamist mõjutavad valdkonnad, nagu lastehoid, tulevaste emade ja isade toetamine, töö- ja pereelu ühildamine, regionaalne areng, elukeskkond. Rahvastiku kriisi lahendamiseks peab tähelepanu pöörama kõigile aspektidele - sündimusele, tervishoiule, suremuse vähendamisele ja rändele.

Demograafide ja sotsiaalteadlaste hinnangul ei ole tulevikus Eestis oodata ebasoodsa vanuselise koosseisu tõttu rahva arvu kasvu, vähemalt mitte loomuliku iibe (sündide ja surmade vahe) tagajärjel. Ka rahvastikupoliitika põhialused 2035³⁷ kohaselt ei ole rahvastikuarengu inertsit tõttu realistlik oodata rahvastiku kasvu praeguse dokumendi toimeperioodil. Poliitikameetmete abil on aga võimalik rahvastiku vähenemise mõju leevendada ja luua eeldused rahvaarvu stabiliseerumiseks või mõõdukaks suurenemiseks pikemas tulevikuvaates. Oluline sündimuse mõjutaja on perede majanduslik toimetulek ja seda kujundav perepoliitika. Samas Eesti eripära on väike rahvaarv - peame muretsema lisaks rahvastikule ka turgude - teenuste, koolide, haiglate - vähenemise pärast. Seega on **nii perepoliitika kui ka muude poliitikate kujundamisel väga oluline teha teaduspõhiselt õigeid ja kompleksseid samme**, kuna neil on pikaajaline mõju. Poliitikate edukat kujundamist ja rakendamist piirab sageli aga inimeste vähenenud teadlikkus, ressursside puudus, efektiivsete lahenduste komplekssus ning kõige lõpuks suur risk, et poliitikad ei saavuta planeeritud eesmärki, sest edukad lahendused sõltuvad liiga paljude tegurite koosmõjust³⁸.

Rahvastikupoliitika põhialused 2035 rõhutab ühe olulise rahvastikupoliitika põhimõttena konsensust, st rahvastikupoliitika järjepidevus eeldab erakondadeülest eesmärgipüstistust ning poliitilist kokkulepet panustatavate ressursside ulatuse kohta. MTÜ Lastekaitse Liit rõhutab, et **vaja on leida parimad teaduspõhised rahvastikupoliitilised lahendused, pidades rahvastikukriisi lahendamise seisukohalt vajalikuks universaalset lähenemist, st toetada**

³⁵ Imran, N., Zeshan, M., Pervaiz, Z. (2020). Mental health considerations for children & adolescents in COVID-19 Pandemic. *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 36, 1–6.

Jiao, W.Y., Wang, L.N., Liu, J., Fang, S.F., Jiao, F.Y., Pettoello-Mantovani, M., Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 Epidemic. *The Journal of Pediatrics*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.03.013>.

³⁶ Seisukohad on esitatud rahvastikuministrile 06. augustil 2020 sündimust toetava perepoliitika pikaajalise visiooni arutelul rahvastikuministri büroos; arvamuses sündimust toetava perepoliitika pikaajalise visioonile (1-8-2/20/25); arvamuses perehüvitiste seaduse muutmise ning perehüvitiste seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõule (1-8/2/20/45)

³⁷ Arvutivõrgust leitav: <https://www.riigikogu.ee/wp-content/uploads/2018/03/Rahvastikupoliitika-pohialused-2035-PDF-680-kB.pdf>

³⁸ Lassila, J., Valkonen, T. (2008). Uncertain demographics and pension policy. – *Revue économique*, vol 59, no 5, pp 913–926.

tuleb kõigi laste sünni ja kasvamist - alates esimesest lapsest.

Universaalne lähenemine³⁹ on lisaks lapse parimate huvide kontseptsioonile tuginevalt vajalik ka seetõttu, et sündimuse kõige suurem probleem on Eestis esimesed lapsed⁴⁰. Enne räägiti, et esimesed lapsed sünnivad ikka ja alles järgmistega on probleeme, siis nüüd on aga vastupidi, aastast 2010. edasi on paremini läinud just teiste ja kolmandate lastega – tõdes Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika vanemteadur Mare Ainsaari Riigikogus olulise tähtsusega riikliku küsimuse "Esimese lapse sünn on ohus?" arutelul juba 2018 aastal⁴¹. Esimese lapse sünnitajate arvu vähenemine on kasvutrendis, mitte ainult Eestis vaid ka Põhjamaades. Soome, Norra ja Island kogemas ajaloo madalaimaid perioodsündimuse näitajaid (eelmisel aastal Soomes 1.40, Norras 1.55 ning Islandil 1.75), kuid langus on toimunud ka Rootsis. Gunnar Anderssoni ja tema kolleegide analüüs näitab, et sündimuslangus on seotud esimeste sündide „ära jäämisega“ ja see trend ilmneb tugevamalt alla 30-aastaste seas. Viimase aja perioodsündimuse langus aga peegeldabki nooremate, esmajoonel 1980.-90. aastatel ilmavalgust näinud, põlvkondade teistsugust käitumist, kelle motivatsioonidest ja hirmudest me aga ei Põhjamaades ega Eestis täpsemalt midagi ei tea.

Lisaks näitas eelmine majanduskriis, et esmasündide arv majanduskriisi ajal vähenes. Esimest last saavad inimesed on keskmiselt nooremad kui teist ja enam last saavad inimesed. Kuna noorte täiskasvanute seas on palgad madalamad, tööpuudus (ka majanduskasvu ajal) suurem ning töökarjäär heitlikuma iseloomuga, siis on ka protsentuaalselt vähem neid, kes vanemahüvitisega paremat sissetulekuallikat endale lubada saaksid. Nii on noortel inimestel majanduslikult targem lapsesaamisest hoiduda (seda edasi lükata) ning mõttekam otsida tööd näiteks kõrgema palgaga lähivälismaal, nagu see mäletatavasti Eestiski majandussurutise ajal toimus.

Eestil on olemas väärtuslik ressurss - inimesed tahavad lapsi. Paraku aga on nooremate inimeste puhul soovitud laste arv vähenemas. Nii TÜ ja TLÜ teadlased rõhutavad, et **tuleb leida lahendusi, mis aitaksid tagasi hoida lastetute ja ühelapseliste perede osakaalu suurenemist.**

Eesmärgiks peaks olema:

- 1) Lõhe vähendamine tegeliku ja soovitud laste arvu vahel esimest teisele lähendades;
- 2) Vaja, et eri poliitvaldkondade (nt tööturu-, eluaseme-, hoolekande-, ja hariduspoliitikas) tehtav töö toetaks rahvastikupoliitika sihtide saavutamist;
- 3) Järjepidev rahvastikuuuringute tegemine;
- 4) Perede vajaduste ja eelistuste mitmekesisuste arvestamine (a'la kõrgharitud, üksikemad);
- 5) Ühiskond peab tähtsustama mitte ainult sündivate laste arvu, vaid ka pere loomist ja laste kasvatamist toetava keskkonna arendamist ning elukvaliteeti;
- 6) Ressursside suurem eraldamine valdkonnale – st ei ole kulu vaid investering tulevikku.

³⁹ Tõenduspõhine – 20.sajandi beebibuumi õppetunnid. Loe täiendavalt ibid 11.

⁴⁰ Loe täiendavalt: A.Puur, H.Vseviiov (2019) Eesti sündimusareng ja perepoliitika võimalused. Akadeemia (3, 2019). Arvutivõrgus leitav: <https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/EDK/PDF%20failid/Akadeemia%20nr3%202019.PDF>; Gortfelder, M. (2019) Kriisi mõju sündimusele. Arvutivõrgus leitav: https://demograafia30.weebly.com/blog_25.html ja MARE AINSAAR: Sündimuse kõige suurem probleem on esimesed lapsed, mitte kolmandad ja <http://www.pealinn.ee/newset/mare-ainsaar-sundimuse-koige-suurem-probleem-on-esimesed-lapsed-n222303>

⁴¹ A.Puur, H.Vseviiov (2019) Eesti sündimusareng ja perepoliitika võimalused. Akadeemia (3, 2019).

Muuhulgas on vajalik pöörata tähelepanu sellele rühmale, kus on soovitud ja tegeliku laste arvu lahknevus keskmisest suurem; analüüsida noorte inimeste hoiakuid ja arvamusi, mis aitaks muutustest paremini aru saada; pöörata suurem rõhk lõimumisele; arendada poliitikameetmeid, mis aitaksid laste kasvatamist ja töötamist ühitada: kõigile kättesaadav lapsehoiuteenus, piisavat asendussissetulekut pakkuv vanemapuhkuse süsteem + soorollide sümmeetrilisust soosivad hoiakud ja praktikad; lisaks otseste rahaliste toetuste kõrval pakkuda ka laste arengut ja heaolu parandavaid teenuseid.

IV

MTÜ Lastekaitse Liit tunnustab, et arengukava koostajad võtsid arvesse Lastekaitse Liidu poolt 15.09.2020 kaasamiseminariil tehtud ettepaneku, ning nüüd on arengukavas kestliku Eesti põhieesmärgiks lisaks peresõbralikule ka lapsesõbralik riik ning viited ka laste ligipääsetavuse parendamisele ja lapsesõbralikuma keskkonna kujundamisele.

Võttes aluseks arengukava eesmärgi: „Eesti on kestliku rahvastikuga, sidus ja kaasav ühiskond“, rõhutab MTÜ Lastekaitse Liit vajadust arengukava koostajatel enne arengukava lõpliku versiooni kinnitamist tutvuda ka [Eesti võrdse kohtlemise võrgustik ühisaruandega Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus \(38. UPR-i sessioon 2021\) jaoks](#).

Arengukava lugedes tekib vastuoluline tunne, lk 4 üldeesmärgi kirjelduses on öeldud, et Eesti on riik, kus on kõigil hea elada ja kõik inimesed tunnevad, et nad on väärtustatud ja kaasatud, Eestit iseloomustab tolerantsus ja avatus. Samas p.3.1.2 kestliku Eesti esimese tegevussuunana märgitud, et sisserände juhtimisel vältida Eestile jõukohase sisserände mahu ületamist. Hoolimata eelnevalt toodud kitsaskohtadele ja asjaolule, et rahvastiku kriisi lahendamiseks peab tähelepanu pöörama kõigile aspektidele - sündimusele, tervishoiule, suremuse vähendamisele ja rändele. Taaskord tekib küsimus prioriteetides, nagu oli märgitud ka arvamuse esimeses eelarvet puudutavas alalõigus.

Arengukavas on kesksel kohal lasterikkuse väärtustamine ja toetamine, samas eelnevale ja ÜRO lapse õiguste konventsiooni üldprintsiipidele tuginedes peab MTÜ Lastekaitse Liit oluliseks **kõikide lastega perede toetamist, st toetada tuleb kõigi laste sündi ja kasvamist - alates esimesest lapsest**. On ju rahvastikupoliitika oluliseks põhimõtteks inimeste väärtustamine ja kõigile lastele turvalise ning nende võimete avaldumist soodustava kasvukeskkonna loomine.

Lapsed peavad riigile olema olulised ka nüüd ja praegu, mitte ainult tulevikus, täiskasvanuina – töjõu ja maksumaksjatena. Kui otsused puudutavad lapsi ja laste heaolu suurendamist, siis on need otsused vaja teha parteipoliitikat kõrvale jättes ning leida konsensus erakondade üleselt lapse huvisid arvestavalt, ning multisektoriaalses koostöös.

Igakülgselt koostööle lootma jäädes ning edaspidi jätkuvalt valmis protsessi panustama.

Lugupidamisega

/allkirjastatud digitaalselt/

Varje Ojala

MTÜ Lastekaitse Liit juhatuse liige

Helika Saar

helika.saar@lastekaitseliit.ee